

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΜΑΚΡΥΣ ΚΑΙ ΑΒΕΒΑΙΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Η αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού

Η αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού από την παγκόσμια κοινότητα δεν σηματοδότησε πραγματικές αλλαγές στον τρόπο που όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες αντιμετώπιζαν το παιδί και την παιδικότητα. Η αναγνώριση αυτή στις χώρες του Τρίτου Κόσμου και ειδικά στις μουσουλμανικές κοινωνίες είχε περιορισμένες συνέπειες σε ότι αφορά κυρίως τα δικαιώματα - ελευθερίες του παιδιού για λόγους που έχουν να κάνουν με πολιτισμικούς παράγοντες και με τους ηθικούς κώδικες που περιέχονται στους αντίστοιχους πολιτισμούς. Αντίθετα, οι συνέπειες της αναγνώρισης των –ανθρωπίνων- δικαιωμάτων του παιδιού καθόρισαν τις εξελίξεις και υπήρξαν καταλυτικές σε όλους τους τομείς που αφορούν το παιδί και σε όλους τους θεσμούς που δημιουργήθηκαν για το παιδί, πρωτίστως στις δυτικές αναπτυγμένες δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά και για τις ίδιες τις δημοκρατικές κοινωνίες και το μέλλον τους. Εξάλλου, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως και εν γένει ο λόγος περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εδράζονται σε μια ηθική φιλοσοφία που αναπτύχθηκε στον δυτικό κόσμο και αντιστοιχεί στο αξιακό σύστημα της Δύσης, όπως αυτό αναδύθηκε μέσα από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και οδήγησε στην ανατροπή των ιεραρχικών σχέσεων της παραδοσιακής δυτικής κοινωνίας.

Η αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού συνδέθηκε καταρχάς με την ανατροπή των παραδοσιακών ιεραρχικών και καταναγκαστικών σχέσεων εντός της δυτικής οικογένειας και ανέδειξε την ανάγκη για σεβασμό του παιδιού ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία όλων των μελών της κοινωνίας χωρίς διακρίσεις και εξαιρέσεις. Ταυτόχρονα, η αποϊεροποίηση της παραδοσιακής πατρικής εξουσίας σηματοδότησε την απόρριψη των ιεραρχικών σχέσεων και την υιοθέτηση της ελευθερίας και της ισότητας όλων των μελών της οικογένειας στο πλαίσιο της

δημοκρατικής κοινωνίας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι το παιδί διαφέρει από τους ενήλικες ως προς την ηθικο-πνευματική του ανάπτυξη, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση της ελευθερίας και την αντιμετώπιση του παιδιού ως ίσου, αναδεικνύει το ζήτημα της εκπαίδευσης του παιδιού σκοπός της οποίας πρέπει να είναι ακριβώς το να καταστήσει το παιδί ικανό να εισέλθει στην «κοινωνία των ίσων» με ίσους όρους για όλους και χωρίς διακρίσεις. Να του προσφέρει δηλαδή τη δυνατότητα να αποκτήσει πρόσβαση στην αυτονομία, σε μια κοινωνία όπου όλα τα μέλη της έχουν τα ίδια δικαιώματα ως προς την ικανότητά τους να καταστούν αυτόνομα ώστε να ασκούν ελεύθερα τα δικαιώματά τους. Η αναγνώριση στο παιδί της ελευθερίας και της ισότητας, δηλαδή δύο βασικών δικαιωμάτων τα οποία αποτελούν το θεμέλιο της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας, υπαγόρευσε στη δημοκρατική δημόσια εξουσία την ανάγκη για μια εκπαίδευση που θα κάνει δυνατή την πρόσβαση του παιδιού στην αυτονομία ως όρου για την άσκηση των δικαιωμάτων του, αλλά και ως όρου για την αποτελεσματική, ως προς την ικανοποίηση των εγγενών σκοπών της, λειτουργία της ίδιας της δημοκρατικής κοινωνίας.

Επιπλέον, η αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού είχε ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη ενασχόληση της κοινωνίας με το παιδί και τις ανάγκες του και, κυρίως, την αποδοχή της ιδέας ότι, ως ηθική οντότητα, το παιδί διαθέτει, όπως και οι ενήλικες, *απαραράγραπτα και άξια σεβασμού -ανθρώπινα- δικαιώματα*, τα οποία βρίσκονται στον πυρήνα της δημοκρατικής ηθικής και αποτελούν προϋπόθεση για την ανάπτυξη και στερέωση μιας δημοκρατικής κοινωνίας που θα εμφορείται από τις σύγχρονες ανθρωπιστικές αξίες. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων του παιδιού από τους ενήλικες, δηλαδή η άσκησή τους στην πράξη από το ίδιο το παιδί, αντιπροσωπεύει τη μοναδική δυνατότητα να κατανοηθεί από το παιδί η αξία και η σημασία των δικαιωμάτων ως όρου για την ίση και χωρίς διακρίσεις πρόσβασή τους σε αυτά. Μόνο έτσι το παιδί θα αποκτήσει τον απαραίτητο αυτοσεβασμό που, παράλληλα με τη διαδικασία της ηθικο-πνευματικής του ανάπτυξης, θα το ωθεί να σέβεται εξίσου τα δικαιώματα των ομοίων του, δηλαδή των άλλων πολιτών. Η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι λοιπόν συνυφασμένες και αξεχώριστες έννοιες και, συνεπώς, ο σεβασμός των δικαιωμάτων του παιδιού και η εκμάθησή τους από το ίδιο το παιδί αποτελεί προϋπόθεση για την ενίσχυση και την ανάπτυξη της δημοκρατικής κοινωνίας.

Αναμφίβολα, η αποδοχή της ιδέας ότι το παιδί διαθέτει ανθρώπινα

δικαιώματα δεν ήταν το προϊόν μόνο των πρόσφατων εξελίξεων και δεν συνδέθηκε μόνο με τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του πολίτη, όπως προκύπτει από το περιεχόμενο της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Υπάρχει μια μακρά ιστορία των δικαιωμάτων του παιδιού από ουσιαστική σκοπιά η οποία ανάγεται ακόμα και σε χρόνους πριν την εποχή του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, δηλαδή πριν από την εποχή της ιστορικής ανάδυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως η γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη δεν δημιουργήθηκε εκ του μηδενός, αλλά επηρεάστηκε από τις αμερικανικές Διακηρύξεις, κυρίως αυτή του 1776, αλλά και από τις πνευματικές παραδόσεις του αρχαιο-ελληνικού, του χριστιανικού και του ευρωπαϊκού πολιτισμού οι οποίες αποκρυσταλλώθηκαν στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, έτσι και η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία αντιπροσωπεύει την ιστορική κορύφωση των πνευματικών κινημάτων και των κοινωνικο-πολιτικών διεργασιών που έλαβαν χώρα στον δυτικό κόσμο πάνω στα ηθικο-πολιτικά ζητήματα, αποτελεί προϊόν της ίδιας μακράς παράδοσης σκέψης και πολιτισμού.

Η αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού σε παγκόσμιο επίπεδο υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακράς και πολύπλοκης διαδικασίας, η οποία αναπτύχθηκε κατά βάση στον δυτικό κόσμο και στη συνέχεια διαχύθηκε, κυρίως μέσω της δράσης των διεθνών οργανισμών, σε ολόκληρο τον κόσμο. Συνδέθηκε όμως πρωτίστως με την ιστορία του δυτικού κόσμου και απέρρευσε τόσο από τις θετικές όψεις και τα μεγάλα επιτεύγματα της Δύσης, όπως ο Διαφωτισμός, όσο και από τις αρνητικές στιγμές της ευρωπαϊκής ιστορίας, όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που εξερράγησαν στην Ευρώπη και, βοηθούσης και της πιο βάρβαρης και ολοκληρωτικής ιδεολογίας που επινοήθηκε ποτέ, δηλαδή του ναζισμού, προκάλεσαν τη μεγαλύτερη ανθρωπιστική καταστροφή στην ανθρώπινη ιστορία.

Η μακρά ιστορία των δικαιωμάτων του παιδιού

Είναι γεγονός ότι στους προνεωτερικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, και κυρίως στις κοινωνίες της αρχαιότητας, το παιδί δεν θεωρούνταν φορέας δικαιωμάτων αλλά, αντίθετα, βρισκόταν σε μια κατάσταση σχεδόν απόλυτης εξάρτησης είτε από το δίκαιο του πανίσχυρου *pater familias*, όπως στην αρχαία Ρώμη, είτε από το συμφέρον της συλλογικότητας στην οποία ανήκε (οικογένεια,

κοινότητα, πόλις). Η παιδική ηλικία στην αρχαιότητα δεν υπήρχε ως έννοια και το παιδί ήταν αντιληπτό ως υποδεέστερη οντότητα, κυρίως επειδή ήταν αντιπαραγωγικό και ελάχιστα ωφέλιμο για την κοινότητα ή την οικογένεια. Ωστόσο, στην αρχαία Ρώμη ο πανίσχυρος πατέρας θεωρούνταν ότι δρούσε πάντα προς το συμφέρον του παιδιού του, παρόλο που είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω του. Συχνά, στον αρχαίο κόσμο τα παιδιά θανατώνονταν είτε επειδή ήταν άρρωστα ή ανάπηρα, είτε επειδή αποτελούσαν βάρος για την οικογένεια²⁹. Η αρχαία φιλοσοφία, για λόγους ιστορικότητας και κοσμοαντιλήψεων οι οποίες δεν μπορούσαν να συλλάβουν την ετερότητα με τους όρους που το κάνει η δυτική νεωτερικότητα, δεν έθεσε ζητήματα σχετικά με το παιδί και την παιδικότητα ή με τα δικαιώματα εν γένει, αλλά ασχολήθηκε με την εκπαίδευση συνδέοντάς την με το αγαθό, με το συλλογικό συμφέρον της κοινότητας και την επιβίωσή της. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να σημειωθεί ότι η πατρική εξουσία του *pater familias* αποτέλεσε τη βάση του δυτικού δικαίου σχεδόν μέχρι τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα, στιγμή κατά την οποία άρχισαν οι μεγάλες αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο και στις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Ωστόσο, στους κόλπους της αρχαίας φιλοσοφίας προκλήθηκε μια ρωγμή, η οποία πιθανότατα να επηρέασε την πνευματική εξέλιξη της Δύσης, κυρίως μέσω της ώσμωσης της αρχαίας σκέψης με τον χριστιανισμό, και να άνοιξε τον δρόμο προς τη νεωτερική αντίληψη του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, οι στωικοί φιλόσοφοι ήταν εκείνοι που διατύπωσαν πρώτοι την ιδέα ενός οικουμενικού φυσικού δικαίου με βάση το οποίο όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας είναι ίσα, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών και των γυναικών³⁰. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι την ιδέα της ανθρώπινης ισότητας θα τη συναντήσουμε λίγο αργότερα, έστω με παραλλαγμένη μορφή, στην προς Γαλάτες Επιστολή του Απόστολου Παύλου, ο οποίος έζησε και μεγάλωσε στην Ταρσό, δηλαδή σε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα του στωικισμού. Έκτοτε θα περάσουν πολλοί αιώνες για να εμφανιστούν κείμενα σχετικά με το παιδί και τα δικαιώματά του.

Στην Αναγέννηση, με τον Rabelais και τον Montaigne, το ενδιαφέρον στρέφεται στη θεματική της διαμόρφωσης του ανθρώπου, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία ενός παιδαγωγικού κινήματος που φτάνει μέχρι τις μέρες μας και θέτει ζητήματα που αφορούν την ηθική διαμόρφωση και την κοινωνική κατάσταση του

²⁹ Derobbe K., *Des enfants dans l'antiquité, Mouans-Sartoux*, PEMF, 2000.

³⁰ Höffe O., *L'Etat et la Justice*, Paris, J. Vrin, 1988, σ. 117.

παιδιού. Στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα εμφανίζονται για πρώτη φορά κείμενα που αποσκοπούν στο να θέσουν ζητήματα σχετικά με την αντιμετώπιση των παιδιών κυρίως στο σχολείο. Οι *Children's Petitions* του 1669 (Αγγλία) ήταν μια απόπειρα αντιμετώπισης του παιδιού ως μιας ειδικής ηλικιακής κατηγορίας και ειδικά του περιορισμού των σωματικών τιμωριών που επέβαλαν οι δάσκαλοι στα παιδιά³¹.

Ανάλογες αναφορές απαντώνται κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα σε διάφορους συγγραφείς σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού, ορισμένες από τις οποίες συνέδεαν τη χειραφέτηση της γυναίκας με εκείνη του παιδιού³². Επίσης, η Γαλλική Επανάσταση εισήγαγε το μέτρο της *υποχρεωτικής και δωρεάν εκπαίδευσης* για τα παιδιά (1793), υιοθετώντας έτσι μια βασική αρχή στον τομέα των κοινωνικών δικαιωμάτων η οποία, στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα αλλά και από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα μέχρι σήμερα, θα αποτελέσει κεντρικό ζήτημα για το δημοκρατικό κοινωνικό κράτος. Επιπλέον, η Γαλλική Επανάσταση έλαβε εξ αρχής σημαντικά μέτρα τα οποία θα αποτελέσουν κληρονομιά για όλα τα ευρωπαϊκά έθνη, αλλά και για την παγκόσμια κοινότητα: υιοθετείται για πρώτη φορά μια νέα αντίληψη για τη σχέση γονέα/παιδιού σύμφωνα με την οποία αφενός αναγνωρίζεται *η ίση ευθύνη των δύο γονέων για την επιμέλεια του παιδιού* και, αφετέρου, ανατίθεται και στους δύο γονείς με νομοθετικά μέτρα, άρα κατά τρόπο δεσμευτικό, η ευθύνη της «επίβλεψης και της προστασίας» των παιδιών τους³³.

Επιπλέον, η Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, περιέχει, έστω και κατά τρόπο υπόρρητο, τη θεμελιώδη ιδέα πάνω στην οποία στηρίζονται τα δικαιώματα του παιδιού, και ειδικά η φιλοσοφία που διέπει τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Πρόκειται για την ιδέα σύμφωνα με την οποία η ισότητα των δικαιωμάτων αναγνωρίζεται «σε όλους τους ανθρώπους» και δεν απαλλοτριώνεται ούτε αποκτάται, αλλά όλοι οι άνθρωποι, συνεπώς και το παιδί, «γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και ίσοι ως προς τα δικαιώματά τους». Από τη σκοπιά αυτή, η θεμελιώδης πράξη της αναγνώρισης των δικαιωμάτων του παιδιού, ως ανθρώπινης οντότητας φέρουσας εγγενώς τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι η Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Σε αυτήν εξάλλου οφείλονται και οι ελάχιστες αλλαγές που υιοθέτησε και θέσπισε η

³¹ Αναφ. από τη Parker-Jenkins M., *Children's Rights and Wrongs: Lessons from Strasburg on Classroom Management*, paper presented in Annual Meeting of the American Educational Research Association, N. Orleans, L.A., Avril 1-5, 2000, σ. 8.

³² Στο ίδιο, σ. 9.

³³ Roche G. (επιμ.), *L'éducation civique aujourd'hui: dictionnaire encyclopédique*, Paris, ESF, 2000, σ. 262.

Γαλλική Επανάσταση υπέρ του παιδιού.

Ωστόσο, όπως αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, ο Ναπολεόντειος Κώδικας θα ανατρέψει τις κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης και θα σημάνει την επιστροφή στην παραδοσιακή εξουσία του πατέρα, ο οποίος αποκτά εκ νέου το δικαίωμα να «διορθώνει» τη συμπεριφορά του παιδιού του ή ακόμα και να απαιτεί τη φυλάκισή του μέχρι την ηλικία των 16 ετών. Από τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα άρχισαν σοβαρές προσπάθειες για την προστασία του παιδιού, χωρίς όμως να οδηγήσουν άμεσα σε απτά και σημαντικά θεσμικά αποτελέσματα είτε σε εθνικό είτε σε διεθνές επίπεδο.

Στον 20ό αιώνα, και συγκεκριμένα μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, δημιουργήθηκε η Παγκόσμια Ένωση για την προστασία του παιδιού που είχε σαν σκοπό την παροχή βοήθειας στα παιδιά που υπήρξαν θύματα του πολέμου, ενώ το 1924 εμφανίζεται η πρώτη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού, αποκαλούμενη και «Διακήρυξη της Γενεύης», στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών. Η Διακήρυξη αυτή στηρίχθηκε σε κείμενο που συνέταξε το 1923 η Eglantyne Jebb (*Children's Charter*), ιδρύτρια της Διεθνούς Ένωσης Αγωγής στα Παιδιά, το οποίο στη συνέχεια (26/9/1924) υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών.

Με τη δημιουργία του Ο.Η.Ε. το 1945, η Διακήρυξη του 1924 αναγνωρίστηκε ως επίσημο κείμενο του νέου Οργανισμού, μετονομασθείσα σε Χάρτα της Διεθνούς Ένωσης για την Προστασία του Παιδιού, ενώ ταυτόχρονα ιδρύθηκε η UNICEF, σκοπός της οποίας ήταν η προώθηση και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του παιδιού σε όλο τον κόσμο. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 κάνει για πρώτη φορά σαφή μνεία στην παιδική ηλικία και στο δικαίωμα του παιδιού για προστασία στο άρθρο 25: «Η μητρότητα και η παιδική ηλικία έχουν δικαίωμα ειδικής μέριμνας και περίθαλψης. Όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα αν είναι νόμιμα ή εξώγαμα, απολαμβάνουν την ίδια κοινωνική προστασία». Ταυτόχρονα, η «Διακήρυξη της Γενεύης» τροποποιείται ελαφρώς ώστε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην προστασία του παιδιού.

Στη συνέχεια, η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε., η οποία συνήλθε στις 20 Νοεμβρίου 1959, αποτελούμενη τότε από 78 κράτη-μέλη, θα υιοθετήσει ομόφωνα τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού, η οποία θα υπογραμμίσει την ανάγκη για προστασία του παιδιού και για παροχή ειδικής φροντίδας λόγω «έλλειψης σωματικής και πνευματικής ωριμότητας». Τα κράτη-μέλη που συμμετείχαν στη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. ανέλαβαν την υποχρέωση να επικυρώσουν το παραπάνω

κείμενο, να φροντίσουν για τη διάδοσή του και, κυρίως, για την ερμηνεία του στα σχολεία και στα πάσης φύσεως εκπαιδευτικά ιδρύματα, ανεξάρτητα από το πολιτικό καθεστώς της χώρας τους. Την ίδια χρονιά υιοθετείται η «Διεθνής ημέρα του παιδιού», ενώ είκοσι χρόνια αργότερα (1979), ο Ο.Η.Ε. εξετάζει το Σχέδιο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού που προτείνεται από την Πολωνική κυβέρνηση.

Αν και έφερε τον τίτλο «δικαιώματα του παιδιού, η Διακήρυξη του 1959 δεν αναφέρεται ουσιαστικά στα δικαιώματα του παιδιού, με εξαίρεση την αναφορά στο προοίμιο η οποία θέτει εμμέσως και όχι ευθέως και ρητά το ζήτημα των δικαιωμάτων του παιδιού: «Θεωρώντας ότι ο καθένας δικαιούται να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προβλέπονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου χωρίς καμιά διάκριση ως προς τη φυλή, τη γλώσσα, τη θρησκεία...», η Γενική Συνέλευση κηρύσσει την παρούσα Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού...». Επίσης, αναφέρονται τα δικαιώματα στην εθνικότητα (3^η αρχή) και στην εκπαίδευση (7^η αρχή), χωρίς όμως να υπάρχει οποιαδήποτε αναφορά σε άλλα δικαιώματα και ελευθερίες του παιδιού. Σκοπός της Διακήρυξης του 1959 ήταν λοιπόν πρωτίστως η διαμόρφωση των συνθηκών για μια «ευτυχισμένη παιδική ηλικία» μέσα από την αναγνώριση δικαιωμάτων-παροχών που θα διασφάλιζαν την «πνευματική, φυσική, ηθική, διανοητική και κοινωνική» ανάπτυξη του παιδιού «σε συνθήκες ελευθερίας και αξιοπρέπειας». Η λογική της Διακήρυξης του 1959 ήταν λοιπόν μια παθητική δεξίωση από το παιδί διευκολύνσεων και δικαιωμάτων με σκοπό την ευημερία και την ευτυχία του και όχι η ενεργητική άσκηση της ελευθερίας του³⁴. Από τη σκοπιά αυτή, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1959 αναπαράγει την ουσία της Διακήρυξης της Γενεύης, η οποία ήταν επικεντρωμένη στην έννοια της προστασίας του παιδιού και στην παροχή της απαραίτητης φροντίδας εξαιτίας της «σωματικής και πνευματικής ανωριμότητάς του».

Τριάντα χρόνια αργότερα, στις 20 Νοεμβρίου 1989, η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. θα υιοθετήσει με συντριπτική πλειοψηφία τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (το κείμενο υπερψηφίστηκε από 192 κράτη-μέλη και καταψηφίστηκε από τη Σομαλία και τις ΗΠΑ, ενώ μέχρι σήμερα επικυρώθηκε από 189 κράτη-μέλη και αποτελεί μέρος της εθνικής νομοθεσίας τους), ένα κείμενο το

³⁴ Renault A., *La libération des enfants*, Paris, Calmann-Levy, 2000, σ. 334-335.

οποίο προετοιμάστηκε επί μακρόν και στηρίχθηκε στο σχέδιο που είχε προταθεί το 1979 από την πολωνική κυβέρνηση. Η πρωτοβουλία της πολωνικής κυβέρνησης οφείλεται στην επιθυμία της κοινής γνώμης αυτής της χώρας να αποδώσει τιμή στον μεγάλο Πολωνό παιδαγωγό Korczak, ο οποίος δολοφονήθηκε το 1942 από τους ναζί μαζί με διακόσια παιδιά του ορφανοτροφείου *Dom Sierot* που διηύθυνε στη Βαρσοβία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Korczak στο ορφανοτροφείο αυτό υλοποίησε την ιδέα μιας Δημοκρατίας των Παιδιών, όπου εκδίδονταν εφημερίδα, λειτούργησε ένα κοινοβούλιο, ένα δικαστήριο και άλλοι θεσμοί, μέσω των οποίων τα παιδιά μάθαιναν πώς να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας χωρίς καταπίεση, καταναγκασμό και βία. Μέσα από τους θεσμούς αυτούς, ο Korczak επιχείρησε να υπερκεράσει τη φιλοσοφία που χαρακτήριζε τη Διακήρυξη της Γενεύης, η οποία έδινε έμφαση στην προστασία του παιδιού και στο καθήκον των ενηλίκων να φροντίσουν όλα τα παιδιά του κόσμου χωρίς διακρίσεις, ώστε να δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στις ελευθερίες και στα πολιτικά δικαιώματα του παιδιού.

Ασκώντας κριτική στη Διακήρυξη της Γενεύης ο Korczak³⁵ υποστήριξε τα δικαιώματα του παιδιού σε μια προοπτική που είναι πιο κοντά στη Σύμβαση του 1989 παρά στη Διακήρυξη του 1959, και από τη σκοπιά αυτή συνέβαλε σε μια πιο ολοκληρωμένη και πιο ουσιαστική προσέγγιση των δικαιωμάτων του παιδιού προσανατολισμένη στις ελευθερίες. Υποστήριξε το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό, στην εκπαίδευση, και κυρίως στο δικαίωμά του να έχει τον έλεγχο της ζωής του μέσα από μια σειρά ελευθεριών και δικαιωμάτων³⁶, στα οποία περιλαμβάνεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη με εκ περιτροπής συμμετοχή σε δικαστήρια οργανωμένα από τα ίδια τα παιδιά, στα οποία ο παιδαγωγός είχε μια περιορισμένη συμμετοχή και παρέμβαση, ασκώντας τον ρόλο του γραμματέα. Στο πλαίσιο του θεσμού αυτού, τα παιδιά μάθαιναν την πειθαρχία χωρίς να τους επιβάλλονται ποινές, αλλά απλώς κρίνονταν οι συμπεριφορές τους και καλούνταν –από τα ίδια τα παιδιά– να ζητήσουν συγγνώμη για τα λάθη τους. Έτσι, αποκτούσαν τη συνήθεια να σέβονται τους κανόνες που ρύθμιζαν τη ζωή τους στο πλαίσιο της κοινότητάς τους. Επρόκειτο για ένα πείραμα θέσπισης μιας δημοκρατίας των παιδιών όπου το ίδιο το παιδί μπορούσε να μάθει να κρίνει και να αξιολογεί τα λάθη του, να τα αποδέχεται με ευθύνη και έτσι να αποκτήσει σταδιακά την ηθική αυτονομία του, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την απόκτηση της αυτονομίας του ως –μελλοντικού– πολίτη. Το πείραμα αυτό

³⁵ Korczak J., *Comment aimer un enfant*, Paris, R. Laffont, 1978.

³⁶ Βλ. <http://korczak.com>

αποτελέσει ένα πρότυπο για τη χειραφέτηση του παιδιού και μια καταλυτική επεξεργασία των δικαιωμάτων του παιδιού, η οποία θα επηρεάσει τους συμπατριώτες του που συνέταξαν το αρχικό σχέδιο της Σύμβασης και κατ' επέκταση την ίδια τη φιλοσοφία της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού θα αποτελέσει ουσιαστικά την κορύφωση όλων των προηγούμενων διεργασιών για την αναγνώριση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του παιδιού. Η Σύμβαση διεύρυνε σε μεγάλο βαθμό τα δικαιώματα του παιδιού, κατά τρόπο που περιέλαβε όλες τις πτυχές των προβλημάτων που αφορούν την παιδική ηλικία –πράγμα που φαίνεται από τον μεγάλο αριθμό των άρθρων, από τη λεπτομερή παρουσίαση των στόχων και τον σχεδιασμό των δράσεων που απαιτούνται για την υλοποίησή τους. Αντιπροσωπεύει μια τεράστια ανανέωση σε σχέση με όλες τις προηγούμενες διακηρύξεις για το παιδί, πράγμα που φαίνεται από το εύρος του κειμένου που αποτελείται από πενήντα τέσσερα άρθρα. Επιπλέον, η Σύμβαση αποτέλεσε ένα κείμενο αναφοράς για θεσμούς όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αλλά και έμπνευσης για μια σειρά άλλων σχετικών κειμένων σε τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο, τα οποία θέτουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ζητήματα σχετικά με το παιδί και τα δικαιώματά του. Τέτοια κείμενα είναι η Σύμβαση για την Εξαφάνιση όλων των μορφών Διακρίσεων Εναντίον της Γυναίκας (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women) που αφορά τα θήλεα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (European Convention on Human Rights), η οποία περιλαμβάνει αναφορές στα δικαιώματα του παιδιού.

Σήμερα, μέσα από τις παραπάνω εξελίξεις και προσπάθειες, οι αρχές, τα ιδεώδη και οι στόχοι της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχουν περιληφθεί τόσο στη νομοθεσία των περισσότερων κρατών έχοντας καταστεί μέρος του εσωτερικού τους θετικού δικαίου όσο και σε μια σειρά από διεθνή κείμενα, όπως η ευρωπαϊκή Συνθήκη του Άμστερνταμ, ο Ευρωπαϊκός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης κ.ά. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν πρόκειται για μια Διακήρυξη αλλά για μια Σύμβαση η οποία έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για τα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε. και αποτελεί μέρος του διεθνούς δικαίου, προκάλεσε πολλές επιφυλάξεις για την επικύρωσή της από πολλά κράτη. Το μεγαλύτερο και συγχρόνως το πιο πραγματικό πρόβλημα, το οποίο αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα εν γένει, είναι η υλοποίησή της, η οποία προσκρούει σε τεράστιες δυσκολίες, πολιτικές,

ιδεολογικές, οικονομικές και πολιτισμικές.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού: Ο δρόμος προς την ελευθερία και οι αντιφάσεις του

Καταρχάς πρέπει να τονιστεί ότι η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού προέκυψε σε μεγάλο βαθμό από την Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου του 1948 στην οποία αναφέρεται ρητά (προοίμιο). Στη Διακήρυξη αυτή αναγνωρίζονται για πρώτη φορά από τα περισσότερα κράτη του κόσμου η αξία της ανθρώπινης ζωής, η αξιοπρέπεια και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας και η ανάγκη να απαλλαχτεί ο κόσμος από την εξαθλίωση, τη βία και τον πόνο. Η Διακήρυξη του 1948 αποτέλεσε δηλαδή την κύρια νομική, την ηθική και τη φιλοσοφική βάση για τη σύνταξη και την ψήφιση από τον Ο.Η.Ε. της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ως δικαιώματα φυσικά και αναφαίρετα, δηλαδή ως εγγενή σε κάθε ανθρώπινη οντότητα, άρα και στο παιδί.

Το κείμενο αυτό μεταφράζει τη συνειδητοποίηση του μεγέθους ενός ηθικού και κοινωνικού ζητήματος, δηλαδή των επιπτώσεων της παραβίασης των δικαιωμάτων του παιδιού τόσο στο ίδιο το παιδί όσο και στην κοινωνία, και την αναγνώριση από τη διεθνή κοινότητα των τεράστιων συνεπειών του για το μέλλον της ανθρωπότητας. Πρόκειται για μια Σύμβαση η οποία έχει τόσο τα χαρακτηριστικά των κλασικών διακηρύξεων, εφόσον περιέχει τις αρχές τους, όσο και τα χαρακτηριστικά των συμβάσεων, κυρίως τον δεσμευτικό χαρακτήρα τους, μέσω του οποίου ελέγχεται η υλοποίηση των δεσμεύσεων που αναλαμβάνουν τα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε.. Η βασική πρόθεση των συντακτών της ήταν να αποτελέσει ένα σχέδιο δράσης της διεθνούς κοινότητας όχι μόνο για την προστασία του παιδιού και τον σεβασμό των δικαιωμάτων του αλλά και για την πλήρη απόλαυσή τους μέσα από την ηθικο-πνευματική ανάπτυξη και την απόκτηση δεξιοτήτων που θα καταστήσουν εφικτή την πλήρη άσκηση και απόλαυσή τους από το ίδιο το παιδί σε συνθήκες αυτονομίας και ελευθερίας.

Η Σύμβαση αυτή έχει όμως και ένα χαρακτηριστικό ιδιαίτερης σημασίας: ως κορύφωση των εξελίξεων όχι μόνο στο επίπεδο της προστασίας του παιδιού αλλά και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εν γένει, στα οποία περιλαμβάνονται τόσο κοινωνικά όσο και πολιτικά δικαιώματα (όπως π.χ. ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της

ειρηνικής συνάθροισης), η Σύμβαση αυτή εμπεριέχει και συμπυκνώνει την εξέλιξη της ίδιας της δημοκρατίας στις δυτικές κοινωνίες στο αξιακό επίπεδο ή ακόμα και τις τραγικές εμπειρίες των δυτικών κοινωνιών στη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων. Από αυτή τη σκοπιά, η Σύμβαση μεταφράζει, ιδίως σε σύγκριση με τα προηγούμενα διεθνή κείμενα για τα δικαιώματα του παιδιού, τις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα στις δυτικές κοινωνίες, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο, σε ό,τι αφορά τις αντιλήψεις γενικά για τον άνθρωπο και τα δικαιώματά του αλλά και ειδικότερα για το παιδί.

Ωστόσο, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού εμπεριέχει τις ιδεολογικές αντιθέσεις της Οικουμενικής Διακήρυξης του 1948 μεταξύ αστικοφιλελεύθερων και σοσιαλιστικών αξιών, και, ακόμα περισσότερο, ανάγει τις αντιθέσεις αυτές σε λογικές αντιφάσεις, οι οποίες είναι δύσκολο να συμβιβαστούν, ειδικά όταν πρόκειται για την παιδική ηλικία. Με βάση τη διαπίστωση ότι το παιδί δεν διαθέτει την απαραίτητη «σωματική και πνευματική ωριμότητα», η Σύμβαση αναφέρεται λεπτομερώς σε μια σειρά δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην υγεία, στην κοινωνική ασφάλεια, στην εκπαίδευση, στο παιχνίδι και την ανάπαυση, αλλά και σε δικαιώματα που αφορούν στην προστασία του παιδιού από τη βία, τη σεξουαλική εκμετάλλευση, τα ναρκωτικά και το trafficking.

Τα δικαιώματα αυτά εγγράφονται σε μια αντίληψη του παιδιού που προϋποθέτει την παρέμβαση του κράτους πρόνοιας, είτε για παροχές είτε για προστασία, δηλαδή εγγράφεται σαφώς σε μια σοσιαλιστική αντίληψη για τον ρόλο του κράτους. Από την άλλη μεριά, αναφέρεται σε μια σειρά δικαιωμάτων-ελευθεριών, όπως στην ελευθερία έκφρασης, την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκευματος, την ελευθερία ειρηνικής συνάθροισης ή ακόμα και στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, τα οποία εντάσσονται στη λογική της παράδοσης του φιλελευθερισμού, δεδομένου ότι προϋποθέτουν τον περιορισμό της δράσης του κράτους.

Καταρχάς, εντυπωσιάζει το γεγονός ότι αναγνωρίζονται δικαιώματα και ελευθερίες σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από την ηλικία τους, θεωρώντας για παράδειγμα ότι ένα παιδί 5 ετών και ένα παιδί 16 ετών είναι από την άποψη της ηθικο-πνευματικής τους ωριμότητας εξίσου ικανά να ασκήσουν τις παραπάνω ελευθερίες. Το σημαντικότερο πρόβλημα όμως είναι, όπως σημειώνει ο Alain

Renaut³⁷, η αντίφαση που προκύπτει ανάμεσα στο γεγονός ότι στο ίδιο ανήλικο παιδί αναγνωρίζονται τα δικαιώματα-ελευθερίες, πράγμα που υποδηλώνει ότι το παιδί θεωρείται ώριμο και ότι είναι σε θέση να τα ασκήσει πλήρως, και ταυτόχρονα του παραχωρούνται δικαιώματα-παροχές, δηλαδή δικαιώματα προστασίας, εξαιτίας της φυσικής και ηθικο-πνευματικής του ανωριμότητας. Η αντίφαση αυτή είναι δύσκολο να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο ενός τόσο σημαντικού κειμένου, αλλά είναι προφανές ότι η πιθανότερη εξήγηση είναι ότι μεταφράζει την πρόθεση των συντακτών του να συμβιβάσουν τις ιδεολογικές αντιθέσεις των κρατών μελών του Ο.Η.Ε., τα οποία εκπροσωπούσαν στις εργασίες της επιτροπής που επεξεργάστηκε το τελικό κείμενο.

Παρόλα αυτά, η αντίφαση αυτή τροφοδότησε μια αντιπαράθεση ανάμεσα σε εκείνους που θεώρησαν ότι η Σύμβαση αναγνωρίζει στο παιδί πλήρως όχι μόνο την ιδιότητα του ανθρώπινου προσώπου αλλά και την ιδιότητα του πολίτη (με εξαίρεση το δικαίωμα της ψήφου στις εκλογές), σχεδόν με ίσους όρους με τους ενήλικες, και σε εκείνους που αμφισβήτησαν την ικανότητα του παιδιού να ασκήσει τις ελευθερίες του. Οι δεύτεροι υποστήριζαν ότι οι ελευθερίες του παιδιού ισοδυναμούν με την αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων στο παιδί, πράγμα που αντιφάσκει με τη νομοθεσία που αποβλέπει στην προστασία του παιδιού. Αν το παιδί, υποστήριζαν, θεωρείται μια ανθρώπινη οντότητα όπως οι ενήλικες, τότε θα πρέπει να θεωρηθεί πλήρως υπεύθυνο και για τις πράξεις του, όπως ακριβώς ισχύει για όλους τους πολίτες. Με άλλα λόγια, οι πρώτοι θεωρούσαν ότι το παιδί πρέπει να απολαμβάνει πλήρως τα δικαιώματά του χωρίς κανένα περιορισμό, ενώ οι δεύτεροι πίστευαν ότι υπάρχουν όρια στην δυνατότητα του παιδιού για αυτονομία³⁸.

Η διαμάχη αυτή έχει καταγραφεί ως αντίθεση ανάμεσα στην αντίληψη που θεωρεί το παιδί εύθραστο και συνεπώς αντικείμενο προστασίας, και στην αντίληψη που θεωρεί αναγκαία την αναγνώριση στο παιδί της αυτονομίας, του αυτοκαθορισμού και της συμμετοχής. Οι υποστηρικτές της τελευταίας αντίληψης υποστηρίζουν την ανάγκη για μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την προστασία στην αυτονομία, γεγονός που θα επιβεβαιωθεί από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και θα ανοίξει τη συζήτηση για τα πολιτικά δικαιώματα και τις ελευθερίες του παιδιού.

Ωστόσο, αν και η έννοια των δικαιωμάτων-ελευθεριών του παιδιού είναι προβληματική, τα δικαιώματα-ελευθερίες του παιδιού πρέπει να ιδωθούν σε μια

³⁷ Renaut A., *La libération des enfants*, όπ. π., σ. 339.

³⁸ Archard D., *Children, Rights and Childhood*, London, Routledge, 1993.

προοπτική η οποία αφενός λαμβάνει υπόψη την ανωριμότητα και την ευθραυστότητα της παιδικής ηλικίας και, αφετέρου, προκρίνει μια προβληματική για τα όρια της ελευθερίας του παιδιού ανάλογα με τις ικανότητες που αποκτά το παιδί και τις εν γένει δυνατότητες άσκησής τους.

Από τη σκοπιά αυτή, η Σύμβαση μπορεί να γίνει αντικείμενο και μιας άλλης ανάγνωσης, μέσω της οποίας αίρεται η παραπάνω αντίφαση με την εξής συλλογιστική: Μια από τις βασικές ιδέες που διαπερνά τη Σύμβαση είναι ότι το παιδί έχει δικαιώματα-ελευθερίες τα οποία πρέπει να ασκήσει το ίδιο, πράγμα που παραπέμπει σε μια λογική εκπαίδευσης του παιδιού ώστε να απογαλακτιστεί από τη δύναμη πατερναλιστική προστασία εκ μέρους των ενηλίκων και να καταστεί ικανό για την άσκηση των δικαιωμάτων του χωρίς τη διαμεσολάβηση τρίτων, άρα και στην κατάκτηση της αυτονομίας του.

Η φιλοσοφία της Σύμβασης είναι ακριβώς να συνδυάσει την προστασία του παιδιού με την ελευθερία του, τη διασφάλιση των –κοινωνικών– δικαιωμάτων του από τους ενήλικες με την πρόνοια για πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες, υποδηλώνοντας σαφώς την ανάγκη για μια παρέμβαση μέσω της εκπαίδευσης με σκοπό την προοδευτική απόκτηση δεξιοτήτων που θα οδηγούν στην άσκηση της ελευθερίας σε καθεστώς αυτονομίας. Η αναγνώριση δικαιωμάτων στο παιδί, και ειδικά πολιτικών δικαιωμάτων σηματοδοτεί την ενίσχυση μιας τάσης που εγγράφεται ήδη στη δημοκρατική δυναμική της ισότητας όλων των μελών της δημοκρατικής κοινότητας, δημιουργώντας παρόλα αυτά ένα παράδοξο και ταυτόχρονα μια ένταση ανάμεσα στο παιδί και τους ενήλικες τόσο στην οικογένεια όσο και στο σχολείο, η οποία βιώνεται σήμερα με έντονο τρόπο στις δυτικές κοινωνίες.

Η ένταση αυτή –όπως και το παράδοξο– απορρέει, όπως τονίσαμε και παραπάνω, από το γεγονός ότι από τη μια μεριά το παιδί είναι αντιληπτό ως φορέας δικαιωμάτων και ελευθεριών, και από την άλλη δεν θεωρείται ικανό να τα ασκήσει πλήρως. Αυτό έχει ως συνέπεια τη σύγκρουση ανάμεσα στην παραδοσιακή αυθεντία των ενηλίκων και στο αίτημα για ελευθερία του παιδιού, το οποίο απορρέει από τη φιλοσοφία των δικαιωμάτων. Με άλλα λόγια, η ένταση αυτή συνίσταται στη δυσκολία να εννοιοποιηθεί η ισότητα ανάμεσα σε υποκείμενα που θεωρούνται ότι δεν έχουν ολοκληρώσει την ηθικο-πνευματική τους ανάπτυξη, όπως είναι τα παιδιά, τουλάχιστον μέχρι μια ορισμένη ηλικία, άρα και την αυτονομία τους, και τους ενήλικες, οι οποίοι οφείλουν να οδηγήσουν τα παιδιά στην αυτονομία, πράγμα που δεν μπορούν να επιτύχουν χωρίς να ασκήσουν επί του παιδιού ως ένα βαθμό την

αυθεντία, αν όχι την εξουσία τους. Το ουσιώδες πρόβλημα που αναδεικνύεται εδώ είναι λοιπόν η σχέση ανάμεσα στην αυθεντία των ενηλίκων και στην ελευθερία και αυτονομία των ανηλίκων. Η συνάρθρωση αυτών των δύο καθεστώτων και ο τρόπος με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο αποτελεί το μέγιστο διακύβευμα για τη δημοκρατική εκπαίδευση. Πώς δηλαδή θα είναι δυνατός, σε μια κοινωνία ισότητας, ένας επαρκής περιορισμός της πρόσβασης του παιδιού στην ελευθερία και την ισότητα ώστε να διαφυλαχθεί η δυνατότητα μιας εκπαίδευσης που να οδηγεί στην ελευθερία και την ισότητα, και ταυτόχρονα να περιοριστεί ο κίνδυνος μιας επιστροφής στην πατρική αυθεντία ή στον σχολικό καταναγκασμό, ο οποίος θα ερχόταν σε αντίφαση με την ελευθερία και την ισότητα; Αυτή ακριβώς την ιδέα εκφράζει, τουλάχιστον σύμφωνα με μια ανάγνωση, η φιλοσοφία της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δικαιώνοντας έτσι κατά κάποιο τρόπο τον Korczak, ο οποίος επιχείρησε να δημιουργήσει μια πρότυπη δημοκρατική κοινότητα ανηλίκων η οποία λειτουργούσε σε συνθήκες που ευνοούσαν την ανάπτυξη της αυτονομίας στα παιδιά και ταυτόχρονα είχε σαν τελικό στόχο την πραγμάτωση της δημοκρατικής αυτονομίας ως θεμελιώδες στοιχείο της προσωπικότητας των μελλοντικών πολιτών.

Η Σύμβαση αυτή αποτελεί μέχρι σήμερα όχι μόνο το σημαντικότερο αλλά και το αποτελεσματικότερο διεθνές (αλλά και εσωτερικό, για τις χώρες που την έχουν υπογράψει και την υλοποιούν) κείμενο για την προστασία του παιδιού και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του. Η αποτελεσματικότητά του έγκειται πρωτίστως στο γεγονός ότι τα δικαιώματα του παιδιού διασφαλίζονται με αποτελεσματικότερο τρόπο συγκριτικά με ό,τι ίσχυε στα προηγούμενα σχετικά με το παιδί κείμενα του Ο.Η.Ε. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων του παιδιού επιτυγχάνεται ως ένα βαθμό χάρη στη δημιουργία ειδικής επιτροπής του Ο.Η.Ε. η οποία, λόγω του συμβατικού χαρακτήρα της Σύμβασης, έχει τη δυνατότητα να παρεμβαίνει ενώπιον των κυβερνήσεων συμβάλλοντας στη διευθέτηση πολλών προβλημάτων σχετικών με την παραβίαση των δικαιωμάτων του παιδιού και ιδιαίτερα στον έλεγχο προόδου των ανειλημμένων κυβερνητικών δράσεων. Η επιτροπή αυτή, φέρουσα τον τίτλο Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού, συνέρχεται τρεις φορές τον χρόνο για να ελέγξει τη συντελεσθείσα πρόοδο των κρατών που υπέγραψαν τη Σύμβαση, παρουσιάζοντας στα κράτη και στη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. προτάσεις και μέτρα για την υλοποίηση των στόχων της Σύμβασης.

Είναι γεγονός ότι, με βάση την παραπάνω ανάλυση της ιστορίας και των μεταλλαγών του περιεχομένου και των στόχων των διεθνών κειμένων για τα

δικαιώματα του παιδιού, έχει διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες μια ισχυρή παγκόσμια συνείδηση για το παιδί με σημαντικές επιπτώσεις στη νομοθεσία και τις κυβερνητικές δράσεις των κρατών. Ωστόσο, αυτή η νέα παγκόσμια συνείδηση και η συναφής νομική αναγνώριση των δικαιωμάτων του παιδιού, παρά τα σημαντικά βήματα που έγιναν, δεν σηματοδοτούν τη ριζική βελτίωση των συνθηκών ζωής του παιδιού όχι μόνο στις φτωχές αλλά και στις πλούσιες χώρες του κόσμου. Πόσο η αναγνώριση αυτή βελτίωσε τη ζωή των παιδιών των στις φτωχές χώρες του Τρίτου Κόσμου ή των παιδιών των λαϊκών στρωμάτων στις πλούσιες χώρες και κατά πόσο ικανοποίησε τις ανάγκες τους στη σύγχρονη εποχή; Ποιο είναι στην πραγματικότητα το μέλλον των παιδιών του σημερινού κόσμου;

Εύκολες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά δεν μπορούν να δοθούν. Ένα είναι βέβαιο: το μέλλον της προστασίας και των δικαιωμάτων του παιδιού είναι στενά συνδεδεμένο με τις παγκόσμιες εξελίξεις στα ζητήματα της ειρήνης και των διεθνών σχέσεων, με τον βαθμό και τον τρόπο αναδιανομής του παγκόσμιου πλούτου, με την ίδια την τύχη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εν γένει τόσο στις χώρες του Τρίτου Κόσμου όσο και στις πλούσιες δημοκρατικές κοινωνίες. Η απόλαυση των δικαιωμάτων του παιδιού από το παιδί είναι λιγότερο αποτέλεσμα των κάθε είδους διακηρύξεων ή των νομικών κειμένων και περισσότερο συνάρτηση των αλλαγών στο επίπεδο των ηθών, των συνηθειών και των αντιλήψεων για το παιδί που υιοθετούνται από τους ενήλικες. Η αργή, σε σύγκριση με τα ανθρώπινα δικαιώματα των ενηλίκων πορεία των δικαιωμάτων του παιδιού, έστω σε διακηρυκτικό επίπεδο, και η διαμόρφωση μιας αντίστοιχης κοινωνικής συνείδησης, αλλά και η συνεχιζόμενη παραβίασή τους στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, δείχνει τις τεράστιες δυσκολίες τις οποίες συναντούσαν και θα συναντούν οι προσπάθειες για την προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού στην πράξη.

Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι από τις αρχές του εικοστού αιώνα και, κυρίως, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο υπήρξε μια σημαντική πρόοδος στον τομέα της νομικής, θεσμικής και ιδρυματικής προστασίας του παιδιού, όχι μόνο στις προηγμένες δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά ακόμα και σε πολλές φτωχές χώρες του Τρίτου κόσμου, κυρίως μέσα από τη δράση της UNICEF, της UNESCO και των πάσης φύσεως Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) που έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια.

Τα δικαιώματα του παιδιού και η προώθησή τους μέσω του σχολείου

Οι συντάκτες της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού είχαν προφανώς συνείδηση των τεράστιων δυσκολιών που θα συναντούσε η εφαρμογή της. Για το λόγο αυτό εξάλλου η Σύμβαση καλεί τις κυβερνήσεις που την ψήφισαν και την επικύρωσαν «..να κάνουν ευρέως γνωστές τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά, τις αρχές και τις διατάξεις της παρούσας Σύμβασης με δραστικά και κατάλληλα μέσα» (άρθρο 42). Ειδικά, η Σύμβαση υποδεικνύει ουσιαστικά στις κυβερνήσεις να ενεργοποιηθούν πρωτίστως στο επίπεδο του σχολείου τόσο ρητά όσο και υπόρρητα. Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα στη διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων περιέχεται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 (άρθρο 26), αλλά και στην ίδια τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 29), γεγονός που υποδηλώνει σαφώς την επίγνωση της ανάγκης για μια βαθιά εξοικείωση τόσο των παιδιών όσο και των διδασκόντων με τα ανθρώπινα δικαιώματα, και ειδικά με τα δικαιώματα του παιδιού, και την κατανόηση της σημασίας τους σε όλες τις πτυχές της ζωής των παιδιών, πρωτίστως στη σχολική τους εμπειρία και στον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία στο σχολείο.

Οι λογικές συνέπειες αυτής της αντίληψης είναι ότι η διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν αφορά μόνο τα παιδιά, αλλά αφορά ταυτόχρονα και τους διδάσκοντες και αποτελούν μέρος των επαγγελματικών τους σπουδών. Από αυτή τη σκοπιά, τα δικαιώματα του παιδιού πρέπει να αποτελούν μέρος του curriculum ώστε να επιτευχθεί η κατά το δυνατόν βαθύτερη κατανόησή τους και συγχρόνως να γίνουν αντιληπτά ως ένα πρόγραμμα καθημερινής δράσης. Αυτό σημαίνει επιπλέον ότι πρέπει να αποτελέσουν οργανικό τμήμα του curriculum και να συνδεθούν με την παιδαγωγική πράξη και τα μαθησιακά περιεχόμενα σε γνωστικά αντικείμενα όπως η ιστορία και οι κοινωνικές σπουδές. Ταυτόχρονα, η επίτευξη αυτών των στόχων προϋποθέτει μια θεμελιακή επαναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο είναι οργανωμένο το σχολείο, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στο παιδί να συμμετέχει στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων, κυρίως μέσα από την έκφραση των απόψεών του αλλά και τη δημιουργία αντιπροσωπευτικών σωμάτων, και να αποκτήσει έτσι την

εμπειρία άσκησης των δικαιωμάτων του μέσα από την πράξη³⁹.

Σε ένα τέτοιο μοντέλο σχολείου, ο δάσκαλος πρέπει να έχει μια εντελώς διαφορετική κουλτούρα και μια διαφορετική στάση από την παραδοσιακή αυταρχική στάση που προωθούσε το ίδιο το κράτος και να αποκτήσει μια δημοκρατική νοοτροπία που να εμπνέει κατάλληλα και να προωθεί στην πράξη τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του παιδιού. Ωστόσο, στην εκπαιδευτική πράξη ένα τέτοιο μοντέλο προωθείται ελάχιστα και προκύπτουν σημαντικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ουσιαστική συμμετοχή του παιδιού στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων, όπως προβλέπεται από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Σύμφωνα με το άρθρο 12 § 1 της Σύμβασης, τα Συμβαλλόμενα Κράτη εγγυώνται στο παιδί που έχει ικανότητα διαμόρφωσης γνώμης *το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά*, λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία και τον βαθμό ωριμότητάς του. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι αν η έκφραση γνώμης από το παιδί για τα ζητήματα που το αφορούν μπορεί πραγματικά να εμπεριέχει το στοιχείο της συμμετοχής, ανεξάρτητα από τους περιορισμούς σε σχέση με την ηλικία και τον βαθμό ωριμότητάς του. Διότι η έκφραση γνώμης μπορεί να περιορίζεται απλώς στο να ακούγεται το παιδί, χωρίς αυτό να συνεπάγεται απαραίτητα ότι η γνώμη του λαμβάνεται υπόψη στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων. Αυτή η πρακτική μπορεί να εμπεριέχει μια γενναιόδωρη στάση εκ μέρους των ενηλίκων να ακούν το παιδί, αλλά να μην σημαίνει απαραίτητα ότι ανταποκρίνονται στα αιτήματά του ή ότι υιοθετούν τις απόψεις του. Στην περίπτωση αυτή, η ιδέα που εκφράζεται στη Σύμβαση είναι ανεδαφική και παραμένει ευσεβής πόθος χωρίς πραγματικό αντίκρισμα στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του παιδιού, γεγονός που ακυρώνει την έννοια της συμμετοχής του παιδιού τουλάχιστον με τη μορφή της έκφρασης γνώμης⁴⁰.

Οι δυσκολίες για την προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού στον χώρο του σχολείου είναι ιδιαίτερα σημαντικές όταν οι ηθικές αντιλήψεις των γονέων αντιφάσκουν με την ηθική των δικαιωμάτων του παιδιού. Στο άρθρο 26 § 3 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναφέρεται ρητά ότι «Οι γονείς έχουν κατά προτεραιότητα το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος της εκπαίδευσης των παιδιών τους», ενώ στο άρθρο 29 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του

³⁹ Osler A. & Starkey H., *Teachers and Human Rights Education*, London, Trentham Books, 2010, σ. 102-105.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 107.

Παιδιού αναπαράγεται εμμέσως πλην σαφώς η ίδια ιδέα, όταν γίνεται λόγος για «σεβασμό στους γονείς του παιδιού...για σεβασμό της ταυτότητας, του πολιτισμού και των εθνικών αξιών της χώρας» ως βασικών στόχων της εκπαίδευσης.

Σε μια φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία, η οποία προωθεί τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες όλων χωρίς διακρίσεις, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων του παιδιού, συνεπώς και την αυτονομία του παιδιού ως στοιχείο της πολιτικής αγωγής και ως προϋπόθεση για την πολιτική συμμετοχή του, τίθεται το ζήτημα πώς αυτή η προϋπόθεση μπορεί να συμβιβαστεί είτε με τις ηθικές επιλογές των γονέων είτε με τον σεβασμό της ταυτότητας και των πολιτισμικών αξιών της χώρας του παιδιού. Είναι προφανές ότι ένας τέτοιος συμβιβασμός είναι αδύνατος όταν οι ηθικές επιλογές των γονέων ή οι αξίες αυτές έρχονται σε αντίθεση με τα δικαιώματα του παιδιού, όπως λόγου χάρη η ρατσιστική ηθική στην πρώτη περίπτωση και η πρακτική της κλειτοριδεκτομής στα θηλυκά παιδιά των μουσουλμάνων στη δεύτερη. Είναι σαφές ότι η επιλογή της εκπαίδευσης του παιδιού από τους γονείς δημιουργεί σε πολλές περιπτώσεις σημαντικά ερμηνευτικά προβλήματα που είναι τόσο πιο ανυπέβλητα όσο οι γονείς προέρχονται από ομάδες με κλειστά ηθικά συστήματα που αντιπαραβάλλονται με άλλα κατά τρόπο συγκρουσιακό⁴¹. Αυτό έχει ως συνέπεια τη δημιουργία προσκομμάτων στην προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού, ειδικά της ελευθερίας του παιδιού για έκφραση γνώμης εφόσον η ελευθερία αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις προβλέψεις του άρθρου 29, όπως αναφέραμε παραπάνω.

Ωστόσο, η δυνατότητα αντίθεσης του παιδιού, με βάση την ελευθερία του, στις αξίες και την ηθική των γονέων, θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια την πολιτισμική ταυτότητα του παιδιού και θα το οδηγούσε σε μια κατάσταση ηθικής αβεβαιότητας, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας του να είναι ενταγμένο σε μια πολιτισμική κοινότητα, η οποία αποτελεί πηγή νοηματοδότησης του ανθρώπινου βίου και πλαίσιο της αυτονομίας του. Εξάλλου, η αναφορά της Σύμβασης στην ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη οι πολιτισμικές αξίες και οι παραδόσεις⁴² ως πλαίσιο για την ισόρροπη ανάπτυξη του παιδιού (Προοίμιο) υποδηλώνει την ανάγκη για θέσπιση ορίων στην

⁴¹ Callan E., *Creating Citizens*, Oxford, Clarenton Press, 1997, σ. 135-138.

⁴² Ας σημειωθεί εδώ ότι η προστασία της πολιτισμικής ταυτότητας έχει υιοθετηθεί τόσο από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρο 30), όσο και από την UNESCO αλλά και από τη Διακήρυξη 47/135 του 1992 των Ηνωμένων Εθνών, χωρίς όμως να υποχρεώνονται τα κράτη να λαμβάνουν «θετικά» μέτρα προς τούτο (βλ. τη σχετική ανάλυση του άρθρου 30 από την Τ. Παπαδοπούλου στο Π. Νάσκου Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος, *Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*, Αθήνα – Κομοτηνή, Σάκκουλας, 2002, σ. 311 κ.ε.).

ελευθερία των ατόμων, η οποία αποτελεί έναν δυνάμει κίνδυνο για κάθε μορφή κοινοτικού βίου, άρα και την ανάγκη ένταξης των ανθρώπων σε ηθικές κοινότητες οι οποίες αποτελούν οντολογικό όρο της ελευθερίας και εν γένει της ηθικής ύπαρξης των ατόμων⁴³.

Από την άλλη μεριά, ο ενδεχόμενος περιορισμός της ελευθερίας του παιδιού έρχεται σε αντίθεση με την ανάγκη για ανάπτυξη του κριτικού πνεύματος και της ικανότητας για διατύπωση ορθολογικών επιχειρημάτων που θα επιτρέψουν στο παιδί να μπορεί να αντιλαμβάνεται τις διαφορετικές απόψεις, να αξιολογεί και να αναπτύσσει εναλλακτικές θέσεις σύμφωνα με το δημοκρατικό πνεύμα⁴⁴. Ειδικά, η διαμόρφωση του παιδιού σε ελεύθερο πολίτη με αμοιβαίο σεβασμό στα δικαιώματα των άλλων προϋποθέτει την ανάπτυξη πνεύματος ανοχής, δεδομένου ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι εξ ορισμού ένα καθεστώς στο οποίο συνυπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το αγαθό, πράγμα που ισχύει ακόμα περισσότερο στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Η εκμάθηση από το παιδί του σεβασμού των δικαιωμάτων όλων των μελών της δημοκρατικής κοινωνίας αποτελεί όρο για τη λειτουργία της δημοκρατίας, εφόσον τα δικαιώματα απευθύνονται σε όλους χωρίς εξαίρεση.

Στον βαθμό λοιπόν που οι ηθικές αντιλήψεις των γονέων που σχετίζονται είτε με τα ανθρώπινα δικαιώματα είτε με τα δικαιώματα του παιδιού επηρεάζουν σημαντικά τα παιδιά, τις επιλογές τους και την ίδια τους τη ζωή, προκύπτει το δίλημμα αν και σε ποιο βαθμό οφείλουν τα παιδιά να μαθαίνουν να ασκούν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους πλήρως και χωρίς όρια ή εντός των ορίων που θέτει το ηθικό σύστημα των γονέων ή, στην περίπτωση των παιδιών μεταναστών, το ηθικό σύστημα του πολιτισμού της χώρας προέλευσής τους. Τέτοια διλήμματα μπορούν να αφορούν την εκπαίδευση του παιδιού, την εργασία, το θρήσκευμα, το γάμο, την υγεία, το life style, κ.λπ. Για παράδειγμα, στην Αγγλία κόρες Πακιστανών μεταναστών ζήτησαν δικαστική αρωγή προκειμένου να μην υποχρεωθούν να υπακούσουν στους γονείς τους, οι οποίοι είχαν επιλέξει, σύμφωνα με τον ηθικό κώδικα της πολιτισμικής τους κοινότητας, για λογαριασμό τους τον μελλοντικό τους σύντροφο⁴⁵. Στην περίπτωση αυτή, το δίλημμα είναι να επιλέξει ο νέος ανάμεσα στο

⁴³ Taylor Ch. "Des avensirs possibles: la légitimité, l'identité et l'aliénation au Canada à la fin du vingtième siècle" στο Ch. Taylor (εκδ.) *Rapprocher les solitudes. Écrits sur le fédéralisme et le nationalisme au Canada*, Sainte-Foy, Québec, Les Presses de l'Université de Laval, 1992, σ. 69-133.

⁴⁴ Gutmann A., *Democratic Education*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1987, σ. 50.

⁴⁵ Αναφ. από τον Birch H. A., *Concepts & Theories of Modern Democracy*, όπ. π., σ. 151.

αξιακό σύστημα των γονέων και στο δυτικό αξιακό σύστημα, με κίνδυνο όμως όχι μόνο να βρεθεί αντιμέτωπος με την οικογένειά του, αλλά και να διακινδυνεύσει την ίδια την πολιτισμική του ταυτότητα. Ποια είναι η ενδεδειγμένη λύση στο δίλημμα αυτό;

Καταρχάς είναι σαφές ότι στις μη φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες το πρόβλημα δεν μπορεί να επιλυθεί παρά μόνο στο βαθμό που οι κοινωνίες αυτές μεταβάλλουν τα ηθικά τους συστήματα στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησής τους, πράγμα σχεδόν αδύνατο αν όχι ανεπιθύμητο, τουλάχιστον από μια κοινοτιστική σκοπιά όπως αυτή του Taylor, εφόσον θα υπέσκαπταν την ίδια την ύπαρξή τους. Σε ό,τι αφορά όμως τις δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες, «αναγνωρίζεται η αξία της δημοκρατικής εκπαίδευσης που αποσκοπεί στο να προδιαθέσει το παιδί να αποδεχτεί διαφορετικούς τρόπους ζωής που είναι συνεπείς με την κοινή αποδοχή των δικαιωμάτων και των ευθυνών του πολίτη σε μια δημοκρατική κοινωνία»⁴⁶.

Πράγμα που σημαίνει ότι ούτε οι γονείς ούτε το κράτος δεν μπορούν να επιβάλλουν στα παιδιά μέσω της εκπαίδευσης αντιλήψεις που έρχονται σε αντίθεση με την ίση άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων ή που ακυρώνουν καθ' οιονδήποτε τρόπο τις αρχές της ανοχής και της ειρηνικής συνύπαρξης σε μια κοινωνία ίσων και ελεύθερων πολιτών. Μόνο υπ' αυτούς τους όρους τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του παιδιού μπορούν να γίνουν σεβαστές στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής εκπαίδευσης, διότι μόνο έτσι το παιδί θα διατηρήσει το δικαίωμα όχι μόνο της ελευθερίας της έκφρασης αλλά κυρίως –όταν θα έχει αποκτήσει μια ορισμένη ηθικο-πνευματική ωριμότητα- της ελευθερίας της επιλογής εντός των ηθικών ορίων της δημοκρατικής κοινωνίας. Μόνο έτσι το παιδί θα διατηρήσει τη δυνατότητα να ασκήσει τις ελευθερίες του ως πολίτης μιας φιλελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας στην οποία τα δικαιώματα και οι ελευθερίες όλων θα είναι σεβαστά με όρους αυτονομίας. Μόνο έτσι το παιδί θα διασφαλίσει τα συμφέροντά του χωρίς την παρεμβολή τρίτων, οι οποίοι θα κληθούν να κρίνουν για λογαριασμό του ποιο είναι το πραγματικό του συμφέρον υποσκάπτοντας έτσι την ίδια τη σημασία της αναγνώρισης της ηθικής αυτονομίας του παιδιού⁴⁷.

⁴⁶ Gutmann A., *Democratic Education*, όπ. π. σ. 42.

⁴⁷ Παπαρρηγόπουλος Ξ. Ι., “Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού: σύντομη κριτική αποτίμηση”, στο Μ. Λουμάκου, Λ. Μπεζέ, *Το παιδί και τα δικαιώματά του*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006, σ. 237-243, σ. 239.

Ο J. Holt και οι αντιλήψεις του για τα δικαιώματα του παιδιού: μια αιρετική θεώρηση της ελευθερίας του παιδιού

Ο Τζον Χολτ εκφράζει μια από τις πιο ριζοσπαστικές αντιλήψεις για τα δικαιώματα του παιδιού που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των κινημάτων για το παιδί στη δεκαετία του 1970⁴⁸. Ο Χολτ υποστήριξε αιρετικές θέσεις για τα δικαιώματα του παιδιού, οι οποίες περιέχουν στοιχεία τόσο από τη φιλελεύθερη παράδοση όσο και από τη φιλοσοφία της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ο Χολτ θεωρεί ότι τα δικαιώματα, τα προνόμια, τα καθήκοντα και οι ευθύνες πρέπει να αναγνωρίζονται σε όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από την ηλικία τους, πράγμα που καταρχάς δεν έρχεται σε αντίθεση με τη φιλοσοφία της Σύμβασης. Ωστόσο, ο Χολτ δεν λαμβάνει κυρίως υπόψη του το καίριο γεγονός της ηθικής και πνευματικής ανωριμότητας του παιδιού και της αδυναμίας του να απολαύσει τα δικαιώματά του και να ασκήσει τα καθήκοντά του, κυρίως στις μικρές ηλικίες. Δεν λαμβάνει όμως κυρίως υπόψη του την ενδεχόμενη βλάβη που μπορεί να προκύψει από την πλήρη άσκηση της ελευθερίας του παιδιού και τις επιπτώσεις της στην προσήκουσα ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού.

Οι θέσεις του φαίνονται από μια πρώτη ματιά θεωρητικά αστήρικτες, αλλά έχουν μια ορισμένη λογική και στηρίζονται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις σχετικά με την παιδική ηλικία και τους κοινωνικούς θεσμούς. Ο Χόλτ υπερβαίνει τις θέσεις της φιλελεύθερης παράδοσης ως προς το γεγονός ότι αναγνωρίζει στο παιδί την απόλυτη ελευθερία της επιλογής σε όλους τους τομείς της ζωής του, κυρίως αναφορικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση και την εργασία, ενώ καταγγέλλει τους θεσμούς της εκπαίδευσης και της οικογένειας ως καταπιεστικούς. Θεωρεί ουσιαστικά ότι κάθε κοινωνικός θεσμός είναι εξ ορισμού κακός και καταπιεστικός, διότι απαλλοτριώνει την ενέργεια και τις δυνατότητες της ελευθερίας του ανθρώπινου υποκειμένου. Ταυτόχρονα ριζοσπαστικοποιεί περαιτέρω τη φιλοσοφία της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε ό,τι αφορά κυρίως το δικαίωμα επιλογής κηδεμόνων και τις ελευθερίες πολιτικής συμμετοχής. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η θέση του για το δικαίωμα του παιδιού στην εργασία, το οποίο, όπως τουλάχιστον το

⁴⁸ Χολτ Τζ. *Οι ανάγκες και τα δικαιώματα των παιδιών*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1989 (1970).

αντιλαμβάνεται ο Χολτ, δεν συμβαδίζει με την κυρίαρχη αντίληψη η οποία θεωρεί την παιδική εργασία ηθικά απαράδεκτη.

Καταρχάς, ο Χολτ υποστηρίζει ότι το σχίσμα μεταξύ παιδικής ηλικίας και ενηλίκων δεν έχει βάση, γιατί δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών ηλικιών. Επιπλέον, θεωρεί ότι οι θεσμοί που δημιουργήθηκαν για να στηρίζουν αυτό το σχίσμα, δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να εμποδίζουν τους ανήλικους να έρθουν σε επαφή με την ευρύτερη κοινωνία από την οποία μπορούν να επωφεληθούν σημαντικά, σε ότι αφορά την ηθική και πνευματική τους ανάπτυξη. Συνεπώς, οι θεσμοί αυτοί, και κυρίως η οικογένεια και το σχολείο, αποτελούν για τους νέους μια φυλακή⁴⁹, και μάλιστα μια φυλακή η οποία βιώνεται ως τέτοια από όλο και περισσότερους νέους. Ειδικά η οικογένεια είναι για τον Χολτ χώρος εκμετάλλευσης, εξαναγκασμού και ταπείνωσης, σχεδόν μια πηγή δυστυχίας από την οποία θέλουν να απαλλαγούν οι περισσότεροι, αν όχι όλοι οι ανήλικοι⁵⁰. Εδώ είναι προφανές ότι ο Χολτ διαφωνεί με τη φιλοσοφία της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην οικογένεια ως θεσμού απαραίτητου για την προστασία του παιδιού και των δικαιωμάτων του.

Με βάση την ίδια λογική, υποστηρίζει επίσης ότι τα παιδιά πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους ενήλικες, ανεξάρτητα από την ηλικία τους. Πώς αυτό είναι δυνατόν; Θα μπορούσε κανείς να δεχτεί τις θέσεις του Χολτ, αλλά αυτό θα έπρεπε να είχε ως προϋπόθεση την πρόταξη ορισμένων κριτηρίων, όπως το κριτήριο της πλέον ενδεδειγμένης ηλικίας για το κάθε δικαίωμα του παιδιού. Πράγμα που όμως ο Χολτ δεν κάνει, αφήνοντας το ερώτημα να αιωρείται χωρίς ουσιαστική απάντηση. Το μοναδικό κριτήριο που προτείνει ο συγγραφέας είναι αυτό της δικαιοσύνης, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως ηλικίας, πρέπει να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Τα βασικότερα δικαιώματα του παιδιού που πρέπει να προστατεύονται είναι κατά τον Χολτ τα εξής :

Το δικαίωμα της πλήρους πολιτικής συμμετοχής του παιδιού, το οποίο κατά τον Χολτ μπορεί να ισχύσει και στα δώδεκα χρόνια ή και λιγότερο⁵¹, αν και σε άλλο σημείο του βιβλίου του κάνει λόγο για «δικαίωμα της ψήφου σε όλους τους ανθρώπους κάθε ηλικίας»⁵², ενώ αλλού αναφέρει την ηλικία των έξι χρόνων ως την

⁴⁹ Χολτ Τζ, όπ. π., σ. 21.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. σ. 23-26.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 15.

⁵² Στο ίδιο, σ. 146.

κατώτερη για να έχει ένα παιδί το δικαίωμα ψήφου⁵³, προτάσσοντας το –κλασικό φιλελεύθερο- επιχείρημα ότι τα παιδιά πρέπει να έχουν λόγο για τη ζωή τους.

Ωστόσο, ο Χολτ αναγνωρίζει ότι κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τουλάχιστον την αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων για το παιδί⁵⁴, αλλά και την ταυτόχρονη αλλαγή των αντιλήψεων που έχει το παιδί για τον εαυτό του (π.χ. να είναι υπεύθυνο και να μην αφήνεται στην επιρροή ή την πολιτική ποδηγέτηση των γονέων). Εξάλλου, ο ίδιος ο Χολτ κάνει λόγο για μεγάλες κοινωνικές αλλαγές ως προϋπόθεση για να ισχύσουν οι προτάσεις του, οπότε το ζήτημα τίθεται σε μια μάλλον ιδεατή προοπτική.

Σε ό,τι αφορά στο δικαίωμα του παιδιού στην εργασία, ο Χολτ υποστηρίζει ότι μπορεί να παραχωρηθεί σε όλους τους ανήλικους ανεξάρτητα από τα άλλα δικαιώματα, θεωρώντας το ως ένα δικαίωμα που απελευθερώνει τα παιδιά και τους επιτρέπει να ενταχθούν στον κοινωνικό ιστό. Θεωρεί ότι η εργασία θα ήταν ωφέλιμη για τα παιδιά και, ειδικά για τα παιδιά των φτωχών, εφόσον η κατοχή χρημάτων μέσω της εργασίας θα ενίσχυε τον αυτοσεβασμό τους, ότι θα τους βοηθούσε να αποκτήσουν ισχυρή προσωπικότητα και θα τους απέτρεπε από το να παρανομούν. Αν εργάζονταν, πολλοί νέοι θα έπαυαν να συμμετέχουν σε συμμορίες και θα στρέφονταν στο να αποκτήσουν δική τους κανονική ζωή εντασσόμενοι στην κοινωνική ζωή⁵⁵. Επιπλέον, με την εργασία θα έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν στην κοινωνία (να πουν: «βοήθησα και εγώ»), να επικοινωνούν με το κοινωνικό περιβάλλον, να μαθαίνουν να συνεργάζονται με τους άλλους, να μαθαίνουν μια δουλειά και τους κανόνες της και να παίρνουν ικανοποίηση από αυτή. Ουσιαστικά, ο Χολτ αντιλαμβάνεται την εργασία σε μια άκρως φιλελεύθερη προοπτική («ο νέος να φτιάξει την ιδιωτική του ζωή, να πετύχει»), ενώ ταυτόχρονα απορρίπτει τις αιτιάσεις που του καταλογίζουν μια επιστροφή στην εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας με το επιχείρημα ότι στις σημερινές συνθήκες όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα της επιλογής.

Με δυο λόγια, τα παιδιά πρέπει να μπορούν να διαμορφώνουν τη ζωή τους μέσα από το αληθινό σχολείο που, για τον Χολτ, είναι η κοινωνία, εντός της οποίας το παιδί μπορεί όχι μόνο να ολοκληρωθεί ως ελεύθερη προσωπικότητα αλλά και να έχει ίσες ευκαιρίες και να πετύχει τους στόχους της ζωής του. Αυτό κάνει ακριβώς τον Χολτ να πιστεύει ότι η κοινωνία είναι εκείνη που θα επιτρέψει στο παιδί να

⁵³ Στο ίδιο, σ. 149.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 161.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 165-166.

γνωρίσει και να κατανοήσει τον κοινωνικό κόσμο μέσα από την ατομική προσπάθεια και όχι μέσα από το επίσημο σχολείο, το οποίο δεν του προσφέρει παρά την έτοιμη και προκατασκευασμένη γνώση του δασκάλου, παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία επιλογής της γνώσης. Ουσιαστικά, ο Χολτ υποβαθμίζει, αν δεν απορρίπτει, το σχολείο τόσο ως πλαίσιο κοινωνικοποίησης όσο και ως παράγοντα δημιουργίας ίσων ευκαιριών για τα παιδιά των λαϊκών τάξεων⁵⁶.

Παρά την απόρριψη του θεσμού του σχολείου, ο Χολτ υποστηρίζει το δικαίωμα του παιδιού να διευθύνει την εκπαίδευσή του: τα παιδιά πρέπει να έχουν «το δικαίωμα να αποφασίζουν αν, τότε, πόσο και από ποιον θέλουν να διδαχτούν σε ένα σχολείο και αν ναι σε ποιο και για πόσο καιρό»⁵⁷. Το δικαίωμα αυτό είναι μάλιστα το πιο θεμελιακό, μετά από το δικαίωμα στη ζωή, και είναι συνυφασμένο με το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης. «Το δικαίωμα του καθένα μας να Μαθαίνει» έρχεται σε αντίθεση με την Εκπαίδευση, δηλαδή με το «να εξαναγκαζόμαστε να μαθαίνουμε αυτά που κάποιος άλλος πιστεύει ότι πρέπει να μάθουμε». Πράγμα που σημαίνει ότι, κατά τον συγγραφέα, η υποχρεωτική και δημόσια εκπαίδευση για όλους έρχεται σε αντίθεση με το δικαίωμα αυτό και αποτελεί «παραβίαση των πολιτικών ελευθεριών του ατόμου». *No more public school*, είναι το σύνθημα του Χολτ: «τα σχολεία συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο αντιδημοκρατικών, εξουσιαστικών, καταστροφικών και επικίνδυνων θεσμών της σύγχρονης κοινωνίας»⁵⁸. Ο Χολτ υποστηρίζει δηλαδή ότι τα δικαιώματα της κοινωνίας ως ολότητας (και όπως αυτά εκφράζονται από την πολιτική εξουσία) έρχονται εδώ να υπερκεράσουν τα ατομικά δικαιώματα του παιδιού και να του επιβληθούν καταναγκαστικά. Εντούτοις, ο Χολτ δέχεται ότι το παιδί μπορεί να έρθει σε συνεννόηση με τους γονείς του (εφόσον οι σχέσεις τους στηρίζονται στην αλληλοκατανόηση) και να αντιμετωπίσουν από κοινού τα προβλήματα που έχουν σχέση με την εκπαίδευσή του.

Ο Χολτ υποστηρίζει επίσης το δικαίωμα του παιδιού να έχει ιδιοκτησία, εννοώντας μια ελάχιστη ιδιοκτησία, αν και ταυτόχρονα δηλώνει την πεποίθησή του ότι τα παιδιά μπορούν να έχουν όλα τα δικαιώματα σχετικά με την ιδιοκτησία που έχουν και οι ενήλικες. Μια ορισμένη ιδιοκτησία αποτελεί για τον Χολτ προϋπόθεση για κάποια ανεξαρτησία του παιδιού από τους γονείς, οι οποίοι στην πραγματικότητα κατέχουν οτιδήποτε διαθέτει το παιδί. Αντίθετα, είναι δικαίωμα του παιδιού να

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 167-168.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 233.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 240.

διαθέτει κατά βούληση τουλάχιστον τα χρήματα ή τα αντικείμενα που του δωρίζουν οι συγγενείς και οι φίλοι ή αυτά που αποκτά από μόνο του με την εργασία του. Αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις φτωχών οικογενειών, όπως αναγνωρίζει ο ίδιος ο συγγραφέας, με εξαίρεση τα παιχνίδια που είναι πολύ προσωπικά για το κάθε παιδί.

Είναι προφανές ότι τα παραπάνω δικαιώματα εξαρτώνται από τη δικαιοπρακτική ικανότητα και, συνεπώς, από την ψυχική, ηθική και πνευματική ωριμότητα και ανάπτυξη του παιδιού. Ωστόσο, ο Χολτ δεν πραγματεύεται ρητά τα δικαιώματα αυτά σε σχέση με την ανάπτυξη του παιδιού, αλλά τα προβάλλει ως γενικεύσιμα και ως καθολικεύσιμα, ανεξάρτητα από τους όρους υλοποίησής τους και χωρίς να θέτει το καίριο ζήτημα της σχέσης ηλικίας και δικαιώματος. Τα δικαιώματα αυτά, τουλάχιστον όπως τα εννοεί ο Χολτ, θέτουν το ζήτημα του κατά πόσον ένα παιδί μπορεί να τα ασκήσει κατά τρόπο που να μην αποβαίνουν εις βάρος του και εις βάρος της ισόρροπης ανάπτυξής του, δηλαδή θέτουν ζητήματα σχετικά με το αν θίγουν άλλα σημαντικότερα δικαιώματα του παιδιού. Ως τέτοια, τα δικαιώματα αυτά μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο σημαντικότερα αγαθά (δικαιώματα) του παιδιού, όπως είναι η ίδια η ζωή του (π.χ. το δικαίωμα στη ζωή έρχεται σε αντίθεση με το δικαίωμα για ελεύθερη χρήση ναρκωτικών ουσιών), το επαγγελματικό του μέλλον και εν γένει την υπεράσπιση των ουσιαστικών συμφερόντων του.

Η υπεράσπιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του παιδιού από τον Χολτ έχει την έννοια της απόλυτης ελεύθερης επιλογής και της διαμόρφωσης του ιδιωτικού χώρου χωρίς ή με την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση των κοινωνικών θεσμών (της οικογένειας, του σχολείου) και πρωτίστως του κράτους, ο ρόλος του οποίου πρέπει να είναι είτε η διασφάλιση της ισότητας ενώπιον του νόμου είτε η παροχή των ελάχιστων οικονομικών εγγυήσεων για την υλοποίησή τους. Από την άλλη μεριά ο Χολτ, ενώ κάνει ουσιαστικά λόγο για τα δικαιώματα του παιδιού από την κλασική φιλελεύθερη σκοπιά υποστηρίζοντας τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, δεν αναφέρεται στα κοινωνικά δικαιώματα και στον ρόλο του κράτους για μια ουσιαστική αναδιανομή του εισοδήματος ή για ίσες ευκαιρίες κυρίως μέσα από την εκπαίδευση. Ένας βασικός λόγος αυτής της θέσης είναι το γεγονός ότι απορρίπτει συνολικά τον θεσμό τόσο του κράτους όσο και της εκπαίδευσης, τους οποίους θεωρεί (μαζί με την οικογένεια) ως κατ'εξοχήν θεσμούς καταναγκασμού και στέρησης μάλλον των δικαιωμάτων του παιδιού παρά προστασίας και προώθησής τους.

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την κριτική που ασκήσαμε στις θέσεις του Χολτ είναι ότι η προσέγγισή του στο ζήτημα των δικαιωμάτων του παιδιού είναι μονομερής και δεν λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι τα δικαιώματα του παιδιού δεν είναι μόνο ένα ηθικο-πολιτικό και φιλοσοφικό θέμα, αλλά είναι ταυτόχρονα και ένα θέμα κοινωνικό, ψυχολογικό, εκπαιδευτικό και πολιτισμικό, και ως τέτοιο χρήζει μιας διεπιστημονικής προσέγγισης. Από αυτή τη σκοπιά, είναι επίσης ένα πολύπλοκο και επίμαχο ζήτημα για το οποίο δεν μπορεί να διατυπωθεί μια απόλυτη αλήθεια, τόσο από την σκοπιά της φιλοσοφίας και της ορθολογικής σκέψης όσο και από αυτή των πολιτισμών. Για παράδειγμα, οι έννοιες της «ελευθερίας», του «συμφέροντος του παιδιού» ή της «ευημερίας της οικογένειας» δεν είναι κατανοητές κατά τον ίδιο τρόπο ούτε από τους φορείς και τους θεσμούς μιας χώρας ούτε από τους φορείς των διαφόρων ηθικών συστημάτων και πολιτισμών. Εξάλλου, η πλήρης απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του παιδιού, όπως και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εν γένει, είναι ένας ιδεατός στόχος –προς τον οποίο βέβαια πρέπει να κατατείνουμε- παρά μια δυνατή και πλήρως υλοποιήσιμη πραγματικότητα. Η δυνατότητα υλοποίησής της είναι σε κάθε περίπτωση, και πέραν των κατάλληλων κοινωνικών συνθηκών, συνάρτηση της δυνατότητας του παιδιού να αποκτήσει τις απαραίτητες δεξιότητες μέσω της ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, πράγμα που δεν είναι δεδομένο από τη φύση, όπως υπονοεί ο Χολτ, αλλά μπορεί να προκύψει από την επώδυνη και βασανιστική οδό της εκπαίδευσης, το περιεχόμενο και οι στόχοι της οποίας πρέπει να αποσκοπούν στη διαμόρφωση των απαραίτητων συνθηκών για την προώθηση της ελευθερίας του παιδιού, την οποία ο Χόλτ θεωρεί δεδομένη και οιονεί «φυσική».